

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АКТАНТНИХ ВІДНОСИН У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуто основні засади формування системи актантних відносин у фольклорному дискурсі. Систематизовано наукові погляди мовознавців щодо тлумачення поняття актант у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. Приділено увагу визначенню актантних ролей у просторі фольклорного тексту.

Ключові слова: фольклорний текст, фольклорний дискурс, актант, макророль, актантна роль.

Комплексний підхід до вивчення фольклорних явищ з кінця ХХ ст. є основоположною умовою, що забезпечує глибинне дослідження поліфункціональної природи фольклору. До середини ХХ ст. існувало суто літературознавче розуміння поняття "фольклорний текст", яке поступово трансформувалося в "надскладний пучок взаємозалежностей тексту з іншими текстами, з власною мікросистемою та її складниками, із загальнофольклорною макросистемою та з позавербальними текстами й системами" [4, с. 166].

У другій половині ХХ ст. під впливом дискурсивних структуралістських досліджень у галузі семіотики й літературознавства відбувається переосмислення поняття "текст" як суто лінгвістичного компонента, відбувається становлення поняття "дискурс".

Аналіз фольклорного дискурсу в сучасній лінгвокогнітивній парадигмі вимагає аналізу його глибинного смислу з обов'язковим розглядом його художнього простору. Таке дослідження фольклорного дискурсу можна реалізувати через аналіз його актантів.

У рамках лінгвокогнітивної парадигми актуальними залишаються питання функціонального й семантичного синтаксису. Сучасні лінгвістичні розвідки відрізняються різнобічними оцінками семантичної структури речення та тексту. Вивчення існуючих у сучасній лінгвістиці поглядів на проблеми семантики речення та обґрунтування термінологічного апарату її аналізу зумовлює **актуальність** даної статті.

Предметом дослідження стали принципи побудови системи актантних відношень у художньому просторі тексту, запропоновані дослідниками різних лінгвістичних шкіл.

Мета дослідження – встановлення базових актантних відношень у фольклорному дискурсі, за допомогою яких формуватиметься когнітивна модель такого дискурсу.

Актантом (від лат. *ago* – дію) є семантичний мисленнєвий аналог особи чи предмета, який репрезентує обов'язкову валентісну ознаку предиката та співвідноситься з ним у предикатно-

актантній рамці як мисленнєвому аналогові певної ситуації, вербалізованому структурою висловлення. До актантів належать відповідники "глибинних семантичних відмінків" підмета, додатків, а іноді й обставин різного типу [5, с. 19].

Термін "актант" уведений французьким лінгвістом Л. Теньєром у праці "Основи структурного синтаксису" (1959 р.). Учений вважав центром речення дієслівний вузол, тобто присудок, а саме речення – позначенням типізованої ситуації, маленькою драмою із притаманними їй учасниками [10].

За Л. Теньєром, який дотримувався традиційного погляду на синтаксис, функції є не чим іншим, як ролями, що їх відіграють окремі слова. Суб'єктом постає виконувач дії, об'єктом виступає той, хто їй підпорядковується. Дійсно, "будь-яке речення є видовищем, яке *homo loquens* розіграє для самого себе, актори змінюються, а речення-спектакль залишається незмінним, оскільки його перманентність гарантується одним і тим самим розподілом ролей" [1, с. 154]. Актантом він називав "істоти чи предмети, які беруть участь у процесі в будь-якому вигляді і в будь-якій ролі, навіть як прості фігуранти або пасивно". Сучасні мовознавці розуміють цей термін як мовленнєву конструкцію, мовне вираження або елемент смислу, що заповнює семантичну або синтаксичну валентність предиката [10, с. 25].

Актантна модель, запропонована Л. Теньєром, складалась із трьох актантів, які реалізують оповідну дію, а саме *agent* (агент), *patient* (пацієнт) та *bénéficiaire* (бенефіціант). Л. Теньєр протиставляє поняття актанта поняттю сірконстанта, тобто другорядному члену речення. Термін "сірконстант" використовується як семантичний термін для протиставлення семантичному актанту. На відміну від актантів, сірконстанти вільно приєднуються до предикатних слів, доповнюючи позначувані ними ситуації.

Американська лінгвістична школа має власний підхід до висвітлення актантних відношень у реченні та тексті. В американській лінгвістичній традиції співіснують дві граматичні школи: традиційна (хомскіанська) та функціональна.

Фокус зацікавленості функціоналістів полягає в розумінні устрою мови в цілому і кожного конкретного мовного факту. Для функціональної граматики характерне пояснення мовної форми її функціями. Прибічники хомскіанської теорії вважають мовну форму невмотивованим явищем, тому що актуальні дослідження, здійснені в ме-

жах функціоналізму, обмежуються лише вивченнями морфосинтаксису [6, с. 276].

До одного з напрямків, який поєднує в собі семантичний та синтаксичний рівень дослідження, можна віднести референційно-рольову граматику "Role and Reference Grammar". Активним прибічником цієї теорії є Р. Ван Валін, який у власній теорії семантичних ролей та лексичних представлень вводить поняття "макроролей" *Actor* (Актор) та *Undergoer* (Такий, що зазнає впливу), і пропонує визначати їх шляхом послідовної процедури класифікації дієслів за такими класами: *states*, *achievements* досягнення, *accomplishments* виконання та *activities* діяльність [6, с. 287]. Між трьома першими класами мають місце регулярні дериваційні відношення: стан – досягнення – виконання, де досягненням є процес, результатом, якого виступає відповідний стан, а виконання – каузація відповідного досягнення. Таким чином, найпростішими класами дієслів є дієслова стану та діяльності.

Кожний клас дієслів постулює особливу логічну структуру, яка вказує на набір аргументів дієслова і є центральним компонентом його лексичного представлення. Логічна структура та класова належність наділяє кожне дієслово семантичною роллю. Ролі *першого ярусу* мають *thematic relations* "тематичні відношення": агенс – ефектор – експерієнсер – місце – тема – пацієнс. *Агенсом* є *ефектор*, який має волітивну функцію; *темою* є учасник, який, як і *пацієнс*, зазнає певного впливу; *місце* – загальний термін, що позначає групу відношень: джерело, шлях, мета; *ефектор* – це поняття для позначення інструментів та сил. Другим ярусом семантичних ролей є взаємоперетин макроролей *Actor* та *Undergoer*. *Actor* – це типовий агенс, іноді ефектор, експерієнсер чи місце. *Undergoer* – це як правило пацієнс, але в його ролі може виступати й тема, місце, експерієнсер та ефектор [6, с. 280-288]. Взаємозв'язок між двома ярусами семантичних ролей відображено нижче:

Рис. 1. Ієрархія відношень *Actor* та *Undergoer*

Вищезгадані тематичні ролі, сформовані на основі семантичних відмінків, наближають аналіз актантних відношень до аналізу пропозицій. Однак, на нашу думку, в рамках вказаного напрямку такий вид аналізу актантних відношень дещо обмежений, адже відбувається лише на рівні простого речення, без врахування текстового простору. Тому базовими в дослідженні текстового простору у фольклорному дискурсі виступають положення російської та французької лінгвістичних шкіл.

Традиційне поняття "актант" широко використовувалося у французьких мовознавчих синтаксичних теоріях А. Греймаса, Ж. Фонтанія, Ж. Курте, де визначається як синтаксична позиція "певний тип формальної синтаксичної одиниці, який ще не отримав семантичного або ідеологічного навантаження" [8, с. 289]. Згідно з теорією структуралізму, актант є абстрактним вираженням функціональної сутності персонажа.

В. Я. Пропп у праці "Морфология волшебной сказки" пропонує власне бачення актантних відношень на прикладі текстів народних казок. Зокрема, вчений представляє чарівну казку у вигляді послідовності 31 функцій, які виконують дійові особи, тобто актанти. Концепція актантів В.Я. Проппа має функціональний характер, назви персонажів

залежать від кола їх повноважень, які в свою чергу утворені відповідним набором функцій. Зівставлення казок дає можливість визначити коло дій, які виконують персонажі (актори). Якщо акторів можна визначити, залишаючись у межах однієї казки, то актанти набувають металінгвістичного статусу по відношенню до акторів. Таким чином, розподілення акторів створює окрему казку, а структура актантів – жанр. Така подвійна процедура визначення акторів шляхом опису їх функцій та зведення різних класів акторів до жанрових актантів надала В.Я. Проппу можливість встановити кінцевий набір актантів: шкідник, дарувальник, помічник, персонаж, якого шукають, відправник, герой, несправжній герой [3].

Найбільших успіхів в аналізі художнього тексту з позицій актантних відношень досягла французька лінгвосеміотична школа.

Французькій філософ Е. Суріо у 1950 р. запропонував актантну інтерпретацію драматургічного тексту. Погляди Е. Суріо слугують своєрідним продовженням постулатів В.Я. Проппа. Йдеться про розмежування між послідовностями подій та рівнем семантичного опису, які розповсюджуються на процеси окремих актантів. Е. Суріо, використовуючи астрологічні символи та знаки зодіаку, створює групу з 6 актантів, яким

притаманні відповідні семантичні ролі. Набір актантів за Е. Суріо виглядає таким чином: *Лев* (спрямована тематична сила), *Сонце* (носій бажаного блага), *Земля* (віртуальний носій блага), *Марс* (супротивник), *Терези* (посередник, що надає благо), *Місяць* (допомога) [1, с. 158].

А.-Ж. Греймас запропонував своє бачення упорядкування актантних класів у вигляді двох опозицій суб'єкт ↔ об'єкт, адресант ↔ адресат.

Актантна модель А.-Ж. Греймаса має всі підстави розглядатися як один з "можливих принципів організації семантичного універсалу. Цей

універсум занадто обширний й не може бути охопленим у всій його цілісності, тому він розподіляється на мікроуніверсуми, доступні для сприйняття людиною" [1, с. 155]. Організація мікроуніверсуму впорядкована шістьма актантними ролями.

А.-Ж. Греймас, поєднуючи актантні ролі у три пари бінарних опозицій: суб'єкт / об'єкт, відправник / отримувач, помічник / опонент, вважає, що вони впорядковують відношення у сфері людської діяльності загалом. Нижче наводимо актантну схему, запропоновану А.-Ж. Греймасом.

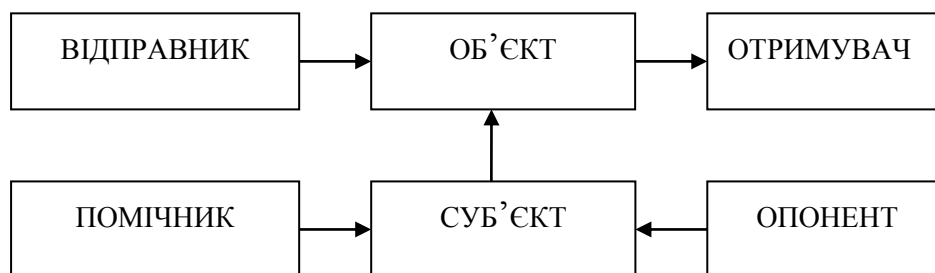

Рис. 2. Схема актантних відношень А.-Ж. Греймаса

Детальніше розглянемо такі актантні ролі. *Суб'єкт* – це функція оповіді, яка об'єднує всі атрибути та дії головного героя, який намагається отримати бажаний об'єкт або досягти поставленої мети. *Об'єкт* – це функція, яка позначає все те, що є предметом бажання головного суб'єкта, тобто мету. *Помічник* – це функція оповіді, яка поєднує клас персонажів або персоніфікованих сил, які приходять на допомогу головному суб'єктові оповіді або вступають із ним у союз. *Отримувач (Бенефіціант)* – це функція оповіді, актант, який шукає вигоду із результатів діяльності головного суб'єкта або втручання донатора. *Опонент* – функція оповіді, яка поєднує клас персонажів, які створюють перешкоди для досягнення бажань. *Відправник* – функція оповіді, яка поєднує атрибути та дії героя, які покладають місію на головного суб'єкта [2]. На думку А.-Ж. Греймаса, визначення жанру тільки за рахунок кількості актантів, абстрагуючись від будь-якого змісту, означає піднятися на досить високий рівень формалізації; представити актанта у вигляді простого набору дійових осіб, не ставлячи питання про можливі відношення між ними, означає перервати аналіз надто рано, тобто залишити другу частину визначення, яка стосується специфічних рис актантів, на достатньо низькому рівні формалізації [1, с. 155].

Продемонструємо реалізацію актантних відношень у найвідомішому творі, який являє собою перлину французького фольклорного епічного дискурсу, у *Пісні про Роланда Chanson de Roland*. Наведемо аналіз 1 – 76 рядків I частини [9].

У даному уривку актантні ролі розподіляються так:

Суб'єкт – король Марсилій (*Marsilie*), безбожник, слуга Магомета, який відмовляється підкорятися королю франків Карлу Великому. Марсилій ініціює скликання ради сарацинів, на якій він шукає спосіб розправи із Карлом Великим.

Об'єкт – план підготовки помсти Карлу, який його васали обговорюють на раді в Марсилія, а саме: укладання віроломної угоди про мир, надання цінних подарунків та заручників з числа дітей найвідданіших Марсилію васалів.

Помічник – відданий Марсилію васал Бланкадрен (*Blancandrins de l'castel de Val-Funde*). Він є автором плану помсти королю франків, за що Марсилій обіцяє йому щедрі винагороду. У ролі **Помічника** пасивно виступають також 10 маврів: *Clarín de Balaguet, Estamarin, Eudropin, Priamun, Garlan le barbet, Machiner, Maheu, Malbien d'ulre-mer, Joïmer*.

Отримувач – король франків Карл Великий, який святкує свою перемогу над Кордовою. Він зустрічає послів від свого ідейного супротивника, вислуховує їхні пропозиції та скликає на раду підлеглих. У ролі **Отримувача** виступають також його 8 васалів: *Rollanz, Olivers, Ansès li fiers, Sansun li Dux, Geoffroi d'Anjou, Gerins, Gerers*.

Опонент – граф Ганелон, вітчим Роланда, який зраджує свого короля, вступивши у змову з помічником Марсилія Бланкадреном. Фактично його роль **Опонента** перетворюється на роль **Помічника**.

В аналізі вказаного фрагмента "*Пісні про Роланда*" відбувається злиття функції **Суб'єкта** із функцією **Відправник** – це функція оповіді, яка поєднує атрибути та дії героя, які покладають

місію на головного суб'єкта.

Актантні ролі за своїм змістом збігаються з вищезгаданою макророллю АСТОР, яка є основою для побудови когнітивної моделі епічного тексту з подальшим формуванням його когнітивної карти. Пропозиції, які ми виділяємо в тексті, утворюють когнітивні конфігурації ментальних репрезентацій тексту.

Висновки. Отже, будь-який персонаж оповіді може бути визначений як пучок диференціальний функцій або ж поєднувати в собі різні функції. Така схема вибудована А.Ж. Греймасом для опису міфу, епосу та чарівної казки, що дало нам підстави використовувати її для аналізу інших жанрів фольклорного дискурсу Франції, а саме народної лірики, народної драми, народного ліро-епосу.

Література

1. Греймас А.-Ж. Размышления об актантных моделях / А.-Ж. Греймас // Вестник Москв. ун-та. – Сер. 9. Филология, 1996. – № 1 – С. 118-135.
2. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов [Электронный ресурс]: [Режим доступа]: <http://terme.ru/dictionary/179/word/aktantovaja-shema>.
3. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки /

В.Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2006.– 128 с.

4. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура / Б.Н. Путилов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2003. – 166 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К, 2011. – 844 с.
6. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / под. ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Эдиториал Урсс, 2002. – 480 с.
7. Greimas A.J. Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d'âme / A.J. Greimas, J. Fontanille. – Paris : Seuil, 1991. – 336 p.
8. Greimas A.J. Sémiotique, dictionnaire raisonné de la théorie du langage / A.J. Greimas, J. Courtés. – Paris : Hachette, 1993. – 454 p.
9. La chanson de Roland [Ressource électronique]. – Accessible à : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k102947j>
10. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale / L. Tesnière. – Paris : Klincksieck, 1976. – 208 p.

Рассмотрены основные принципы формирования системы актантных отношений в фольклорном дискурсе. Систематизированы научные взгляды лингвистов относительно толкования понятия «актант» в отечественной и зарубежной лингвистике. Уделено внимание определению актантных ролей в пространстве фольклорного текста.

Ключевые слова: фольклорный текст, фольклорный дискурс, актант, макророль, актантная роль.

The article deals with the basic principles of the formation of the actant relations in the folk discourse. The scientific views of the linguists were systematized as to the interpretation of the notion of the actant in the domestic and foreign linguistics and was paid attention to the definition of the actant roles in the folklore text space.

Key words: folklore texts, folklore discourse, actant, macrorole, actant role.